

УДК 371.124

КРИТЕРІАЛЬНО-РІВНЕВИЙ ПІДХІД ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ-ПРАВознавця

Олена ГАНЖА (Жовті Води)

Зростання рівня організації особистості обов'язково веде до зміни життєвої мети, яка визначена людиною. Будь-який рівень вищого порядку (якості) знаходить свій прояв у самовизначенні особистості. Якщо особистість самовизначилася то вона удосконалює свою активність й підвищує відповідальність.

Возрастание уровня организации личности обязательно ведет к изменению жизненной цели, определенной человеком. Любой уровень высшего порядка (качества) находит свое проявление в самоопределении личности. Если личность самоопределилась то она совершенствует свою активность и ответственность.

Ключові слова: особистість, соціально-професійна зрілість, активність, відповідальність, самовизначення, фахівець-правознавець.

Під критерієм педагога розуміють ознаку за якою класифікуються, оцінюються (одержують оцінки) відповідним індикатором психічні явища, дії або діяльність, зокрема у процесі формалізації [25, с.122].

Соціально-професійна зрілість — це системна якість розвитку особистості як цілісного утворення. Складовими елементами її є соціальна активність, соціальна відповідальність та соціальне самовизначення.

Вивчаючи особливості формування соціальної зрілості вчительських кадрів [19; 20] зазначені дослідники дійшли висновку, що критеріями розвитку рівня соціальної зрілості студентської молоді є активність, відповідальність та самовизначення. У рамках такого підходу жоден із критеріїв, який узятий окремо є недостатнім для оцінки ефективності організації діяльності особистості майбутнього вчителя. Для отримання цілісної оцінки необхідно аналізувати їх у сукупності, оскільки взаємозв'язки між ними і слугують висхідною ознакою цілісного формування соціально-професійної зрілості особистості.

У дослідженні формування соціально-професійної зрілості майбутнього фахівця-правознавця необхідно показати як відповідна особистість досягає певного результату і як відповідний педагогічний вплив допомагає чи заважає студенту реалізувати свої можливості у процесі розв'язання різних завдань соціально-професійного розвитку.

Аналізуючи проблему самовизначення особистості майбутнього фахівця-правознавця одного із критеріїв формування його соціально-професійної зрілості зупинимося на окремих аспектах дослідження самовизначення у науковій літературі. К.К.Платонов вважає, що: « самовизначення професійне – ступінь самооцінки себе як фахівця відповідної професії: змістовий бік спрямованості особистості, що взаємодіє із покликанням; важливий об'єкт формування особистості у процесі професійної орієнтації [17, с. 125-126].

Самовизначення особистості науковці розглядають з погляду впливу на його розвиток різноманітних соціальних факторів. Сукупність таких факторів і утворює умовний простір (навчально-виховне середовище), в якому й має можливість ефективно реалізуватися самовизначення. Критеріальними ознаками самовизначення особистості студента є освітнє та життєве самовизначення.

Так, зокрема, життєве самовизначення студентів – це складна наукова проблема, що має багатоаспектний зміст. Як відмічає Г.П.Ніков: «... більш складним і відповідальним у житті зростаючих поколінь є період, коли завершується їх виховання під керівництвом дорослих, і вони виходять на самостійний шлях. Це означає, що закінчується життя під опікою старших, розширюється міра свободи молодих людей, їх самостійності у прийнятті рішень: вони вступають у пору соціальної зрілості ...» [13, с.58].

Самовизначення доцільно розглядати як характерологічну ознаку особистості. Стосовно особистості, відповідальність охоплює не увесь зміст норм та цінностей, що діють у суспільстві, а лише ті із них, які стають прогресивними у свідомості й діяльності особистості. У психологічних досліджень вказується на кореляційну залежність відповідальності від самовизначення. В.Ф.Сафін вважає відповідальність визначальною та системотвірною ознакою самовизначення особистості. Він зазначає: «особистість, яка самовизначилася, – це суб'єкт, який свідомо і постійно зіставляє власну мету з метою групи, суспільства, який вміє активно відстоювати свої ідеали. Самовизначення, отже, – це процес, відносно самостійний етап соціалізації, сутність якого полягає у формуванні в індивіда усвідомлення мети й змісту життя, готовності до самостійної життєдіяльності на основі співвідношення своїх бажань, наявних якостей, можливостей та вимог, які застосовуються до нього з боку оточуючих й суспільства» [24, с.151].

Ще однією системотвірною ознакою самовизначення особистості майбутнього фахівця-правознавця є його самостійність. «За будь-якими людськими стандартами дорослість означає, з одного боку, соціальне пристосування, подолання юнацького максималізму, а з іншого – самостійність і відповідальність», - пише І.С.Кон [8, с.4].

Стан розвитку свідомості особистості перебуває у органічній єдності із її соціально-практичною діяльністю. Діяльність слугує найповнішому розвитку внутрішнього світу особистості. Важливим показником високого рівня діяльності є відповідність свідомого, цілеспрямованого, активного й творчого ставлення особистості до діяльності. Якість діяльності майбутнього фахівця-правознавця у середовищі його життєдіяльності виявляється у соціальній активності. Демонстрація соціальної активності виявляється перетворенням і самодільністю в усіх сферах суспільного життя. На цій основі формується самовизначення, самовираження, самоствердження, самоврядування та самовиховання особистості.

У кожної людини в певний момент життя виникає споглядальний образ самої себе, відбувається, так би мовити, оволодіння тими або іншими рисами особистості й конкретними властивостями себе як одиниці діяльності,

одночасно виявляється більше чи менше емоційне навантаження, оцінка себе й виробляються способи дії, що стають типовими в поведінці й застосовуються в буденному житті. Розкриттю проблеми "Я" саме в такому аспекті до теперішнього часу присвячена значна кількість досліджень. У цих дослідженнях образ себе і розуміння себе як особистості і як суб'єкта діяльності змінюється у людини з переходом її з одного вікового ступеня на інший, а також залежно від її статі, професії і належності до певної етнічної спільності з її традиціями і культурою (Л.У. Бороздіна, І.Э. Вігерчук, В.Н. Куніцина, В.А. Лабунська, Б.А. Єремєєв, З.Н. Лукьянова, Н.У. Накошна, А.П. Оконешникова, А.А. Чекаліна та інші).

Значущим феноменом, що прослідковується в дослідженнях характеристик „Я”, виступає роль в регулюванні поведінки і діяльності (А.А. Мелік-Пашаєв, А.В. Суворов і ін.). Людина може вибудовувати свою поведінку і виконувати дії на рівні свого буденного Я, але вона не може здійснювати свої вчинки і дії на рівні свого вищого Я. У більшості людей їх буденна поведінка визначається буденним життєвим Я, і воно, за А. Маслоу, ініціюється дефіцитарними| потребами. Проте в критичних або екстремальних ситуаціях у деяких з них регулювання поведінки й діяльності починає виконувати вище Я, і при цьому у них актуалізуються побутові| потреби. Разом з тим в цих же дослідженнях описані люди (по відношенню до загальної маси їх зовсім небагато), для яких основні| цінності життя і культури стали їхніми суб'єктивно значущими цінностями, і їх життєдіяльність переважно регулюється їх вищим Я.

В той же час вивчення сучасної спеціальної наукової літератури показує, що у психології особистості вже склалися певні передумови для поглиблення теоретико-методологічного аналізу і обґрунтування категорії „Я-концепція” [Агапов В.С., Ананьев Б.Г., Асмолов А.Г., Баришнікова І.В., Бодальов А.А., Брушлінський А.В. та інші]. Перш за все, це дослідження з проблеми самовідношення, самооцінки, самовизначення, самоствердження, уявлення особистості про себе в умовах спільної діяльності, впливу Я-концепції на мотивацію, духовні потреби, ціннісні орієнтації, на соціально-психологічну адаптацію особистості, розвиток професійного Я.

Саме „само” – самовизначення, самопізнання, самоактуалізація, самовираження, самооцінка, самореалізація людини (як особливої системи, якій притаманні, поруч із властивостями саморозвитку будь-якої системи, свої, специфічні, належні лише їй як системі людській й пов'язані з її реальною самістю властивості) вимагає спеціального аналізу й розуміння цього феномена в його диференційованому й інтегральному осмисленні (не лише на індивідуальному рівневі в процесі онтогенезу, але й як явище філогенезу й культурно-історичного розвитку) й у відповідності з реаліями сучасного соціального стану, з урахуванням зміни соціального середовища.

Потреба саморозуміння, самопізнання, самоактуалізації, самоздійснення й інших феноменів само – зростає разом з розширенням знань людини про світ й про себе, разом із зростанням суб'єктивних можливостей й ускладненням завдань, що постають перед майбутнім учителем, знання про світ, професію.

“Самість” може бути визначена як унікальна властивість-здатність самоздійснення, самозміни людини у відновленні й розширенні-зростанні своїх людських можливостей-здібностей-потреб у створюваному й перетворюваному нею світі. Розкриття сутності даної проблеми здійснюється такими авторами: А.Адлер, Б.Г.Ананьєв, У.Джемс, Д.О.Леонтьєв, О.Ф.Лосєв, А.Маслоу, К.Роджерс, В.І.Слободчиков, К.Юнг та інші.

До ряду найбільш актуальних понять останнього часу увійшли поняття „самоактуалізація” та „самореалізація”, що мають тісний зв’язок між собою, але й які мають різне змістове навантаження, які у дослідженнях не лише часто чітко не розводяться, але й часто перекривають один одного чи мають різні нюанси у їх характеристики. Самоактуалізація багатьма дослідниками розглядається як вроджена властивість (Г.Гольдштейн, Є.Є.Вахромов, А.Маслоу, К.Роджерс, Е.Фромм та інші). Вона розглядається як мета, як результат, як засіб. В одних випадках самоактуалізація пов’язується з потребою самовираження в діяльності, незалежно від ступеня її суспільної значущості. „Самоактуалізація – це свідомо здійснювана суб’єктом практична діяльність, спрямована на розв’язання наявних проблем своєї життєвої ситуації, наслідком якої є самозміна... й зміна життєвої ситуації” [4, с.111]. В інших роботах зазначається, що професійна самоактуалізація передбачає високу суспільну значущість діяльності індивіда. „Самоактуалізація зв’язана із людською потребою самоактуалізації, вона означає, що люди відчують потребу й прагнуть до здійснення всього того, що вони, ймовірно, можуть здійснити... Для самоактуалізуючих людей характерне велике бажання принести користь людству, вони поводять себе більш доброзичливо й дружньо, вони менш стурбовані власними проблемами” [17, с.772-773].

Співвіднесеність активності та діяльності досліджував А.В.Петровський [14]. Він вважав, що загальною властивістю життя є активність. Однак при цьому активність трактується як діяльний стан живих істот, як джерело власного руху, що відтворюється у русі. Йдеться про енергію, її відновлення. Здатність до саморуху в контексті самовідтворення розглядається як ознака активності суб’єкта. С.Л.Рубінштейн розглядав діяльність як специфічну форму активності, спрямовану на свідоме перетворення навколишнього світу [22]. З цього погляду до дійсності виявляються властивості особистості. Якщо потреби людини є висхідними спонуканнями до власної діяльності, завдяки яким вона є активною істотою, то її дії спрямовані на задоволення не власних, а суспільних потреб [22]. С.Л.Рубінштейн уводив аналіз активності та діяльності в загальний контекст опозиції „зовнішне-внутрішнє” й утримував традицію розуміння того, що зовнішнє діє через внутрішнє. Аналіз активності й співвіднесеності активності із діяльністю залишилися недостатньо визначеними та категоризованими. Наприклад, В.А.Петровський говорив про діяльність, яка контролює свій рух із моментами власної активності, зануреними у діяльність, й обидва моменти – активність та діяльність – зливаються один із одним [15;16].

Категорія активності є однією із центральних у психолого-педагогічній науці. У наукових дослідженнях цієї категорії важливими є поняття, які розкривають сутність активності – процес, дія, вчинок, поведінка, діяльність,

життєдіяльність тощо. Активність зазвичай зіставляється із близькою до неї категорією діяльності. При цьому одні автори розглядають активність як характеристику діяльності людини, що протиставляється пасивній діяльності. Поняття активності в цьому разі співвідноситься із самодіяльністю як діяльністю, що не нав'язується зовні, а є внутрішньо необхідною людині. Інші автори обгрунтовано вважають, що активність – ширша категорія, що розповсюджується на процеси та явища органічного світу.

Всебічне вивчення проблеми співвіднесеності понять активності та діяльності здійснене К.А.Абульхановою-Славською [1, с. 110–133]. Принципову відмінність між активністю та діяльністю вона вбачає у тому, що діяльність зумовлена потребою у предметі, а активність – потребою у діяльності. Для діяльності залежність від предмета потреби має безпосередній характер, а для активності ця залежність опосередкована діяльністю. Активність визначає діяльність, тобто мотиви, цілі, спрямованість, бажання для здійснення діяльності. Активність „передую” діяльності й „супроводжує” її протягом усього процесу здійснення. Спрямована на діяльність, що має справу з предметом, активність визначається суб'єктом. Основною властивістю активності є її належність суб'єкту, внаслідок чого суб'єкту активності притаманні всі характеристики суб'єкта діяльності (психічні, моральні, соціальні, професійні та інші), однак які мають особистісне забарвлення та особистісно спрямовані. Активність виникає як життєве утворення особистості і є вищим стосовно діяльності рівнем.

Значна кількість наукових досліджень присвячена вивченню індивідуальних особливостей певних видів соціальної активності, таких, як професійна, навчальна діяльності, пізнання та спілкування. Підсумком цих досліджень є опис різних індивідуально-типологічних стилів особливостей діяльності, пізнання, спілкування.

У зарубіжній психології дослідження індивідуальних аспектів соціальної активності передусім пов'язане з ім'ям А.Адлера, який запропонував поняття стилю життя й креативного „Я”, що підкреслюють активний характер життя людини [2, с. 131–140].

Інтенсивність будь-якої діяльності визначається соціальною активністю. Активність — це певна спільність властивостей особистості, певний стан людського індивіда, що виявляється в інтенсивності діяльності, яка спрямована на задоволення певних матеріальних і духовних потреб людини. Так, деякі науковці вважають, що в понятті соціальна активність відображена спрямованість на слугування інтересам суспільства, сприяє формуванню пізнавальної активності, яка спрямована на оволодіння знаннями, необхідними для залучення до активної трудової діяльності”[6, с.28].

“Соціальна активність молоді — зазначають деякі автори, - риса життєдіяльності, яка розвивається і має своєрідну логіку розвитку в основних групах молоді залежно від загального процесу життєвого самовизначення” [25, с.148]. Отже, в основі самовизначення повинна бути не проста, перетворююча діяльність певних процесів, а діяльність, що відбувається у процесі самовизначення особистості.

Соціальна активність на різних етапах входження особистості в життєдіяльність залежить від впливу на неї об'єктивних та суб'єктивних факторів.

Активність є однією із конституюючих характеристик людської діяльності, що показує її здатність до саморозвитку, саморуху через ініціювання суб'єктом цілеспрямованих продуктивних (тих, що перетворюють дійсність) предметних дій.

Тут виявляються всі три параметри активності: 1) ініціювання дії суб'єктом; 2) спрямованість на зміну зовнішньої дійсності; 3) відтермованість в часові й просторові акта діяльності від кінцевого результату.

Діяльність методологічно поюснюється принципом подвійної детермінації діяльності – з боку предмета й з боку власної іманентної логіки [26]. Діяльність – це такий процес, який ніколи не буває, самодостанім, автаркичним, замкненим, він завжди „зайнятий” предметним світом, прагне глибше зануритися в нього й продовжити збагачення ним себе... Людська діяльність настільки є активною, наскільки вона розвинена як предметна, наскільки вона збагачена предметністю.

Предметність визначається як головний атрибут діяльності. Перевага внутрішньої діяльності над зовнішньою є одним із основних критеріїв, які дозволяють характеризувати відповідний процес активним... Самодетермінація яскраво виявляється в розвиткові й функціонуванні особистості, що має більш суб'єктивний й більш тісний зв'язок з творчістю (саморозвиток, самореалізація, самоактуалізація). Тобто, визначальною є внутрішня, а не зовнішня детермінація.

У багатьох наукових працях відповідальність трактується як моральна якість особистості. Так, наприклад, В.Ф.Сафін вважає, що: „Вищий рівень відповідальності, як провідна моральна властивість – поняття, яке безпосередньо зв'язане із світоглядом особистості. Воно має зв'язок з такими моральними поняттями як гуманізм, патріотизм, добросовісність, ініціативність, дисциплінованість, чесність, працелюбство, творча активність, здатність до дії, розумного самообмеження” [24, с. 115].

За своєю структурою соціальна відповідальність є складним утворенням, яке має інтегративний характер, тісний зв'язок з усіма іншими якостями особистості. Зокрема, емоційно-вольовим та інтелектуальним аспектами діяльності особистості. Соціальну відповідальність доцільно розглядати одним із показників соціально-професійного розвитку особистості як потребу „самореалізації не лише в суспільстві, а себе для суспільства” [3, с.7].

„Міра відповідальності визначається мірою активної свободи людини, міра суб'єктивної відповідальності визначається ступенем усвідомлення свободи” [5, с. 226].

У науковій літературі можна спостерігати ототожнення понять „відповідальне ставлення”, „відповідальне ставлення ситуативне”. Відповідальність трактується як стійка якість особистості. Окремі дослідники зазначають, що :” необхідно розрізняти відповідальність як морально-етичну якість особистості та соціальну відповідальність” [10, с. 93].

Ми виходимо з того, що соціальну відповідальність логічно розглядати як інтегральну якість особистості, яка визначає поведінку, діяльність людини на основі усвідомлення й прийняття нею необхідної залежності цієї діяльності від суспільних цілей і цінностей.

За характеристикою К. Муздибаєва:” Принципове значення має виявлення факторів формування відповідальності в різних видах діяльності і в залежності від різних видів взаємин з іншими людьми” [12,с.198].

Як відзначає К.Муздибаєв:” соціальна відповідальність відображає схильність особистості дотримуватися у своїй поведінці загальноприйнятих у суспільстві соціальних норм, виконувати рольові обов’язки і її готовність дати звіт за свої дії” [12, с.42].

Основним виміром вищого рівня інтеграції суб’єктивних відносин в міжособистій взаємодії є ступінь їх свідомості.

Діяльність повинна бути організована таким чином, щоб її виконання особистістю розкривало для неї ті чи інші сторони суспільних відносин, включало її в ці відносини, забезпечувало б розвиток життя особистості у систему суспільних відносин і їх відбиття в її свідомості. Якщо діяльність індивіда організована так, що, здійснюючи її, він отримує можливість більш повно включитися в систему суспільних відносин, зробити “новий крок” на шляху свого руху в цій системі, можна розраховувати на формування у нього й певних суспільно-значущих властивостей. Тобто, діяльність повинна бути організованою так, щоб її виконання розкривало перед кожною людиною перспективу її розвитку в системі суспільних відносин. Вона повинна мати характер певної залежності з урахуванням елементів системності. По-перше, системний підхід в дослідження певного явища вимагає його розгляду в кількох планах (аспектах): 1) як деякої якісної одиниці, як системи, що має свої специфічні закономірності; 2) як частини своєї видо-родової макроструктури, закономірностям якої воно підпорядковане; 3) в плані мікросистем, закономірностям яких воно теж підпорядковується; 4) в плані його зовнішніх взаємодій, тобто разом з умовами його існування.

Для кожного життєвого періоду характерна відповідна провідна діяльність, яка забезпечує формування то мотиваційно-потребнісної, то операційно-технічної сторін розвитку. Протиріччя між цими сторонами й витупають рушійними силами розвитку.

Ставлення людини до середовища завжди повинне мати характер активності, а не простої залежності.

Вчитель, який не відчуває краси й святості свого покликання, який вступив до школи не тому, що серце його переповнене бажання навчати молодь, а лише тому, щоб мати роботу й здобувати собі засоби до існування, - такий учитель приносить шкоду учням й ще більшу шкоду самому собі. Перша вимога, яку ми застосовуємо до вчителя, полягає в тому, щоб він був науково освіченим професіоналом й істиним вчителем раніше, ніж математиком, словесником тощо. Лише точні знання, точний розрахунок й твереза думка можуть стати справжньою зброєю педагога. У цьому смислі первісний ідеал педагога – няньки який би вимагав від нього теплоти, ніжності й турботи, зовсім не відповідає нашим станам. Навпаки, для психолога попередня школа

є негативною вже тільки тому, що вона зробила саму професію педагога бездарною. Вона звела виховний процес до таких одноманітних й нікчемних функцій, що глибшим чином систематично розбещувала педагога.

Відповідно до цього критерію виділяються рівні предметних ситуацій, групового спілкування, різних сфер соціальної діяльності й спільних соціальних умов образу життя. При взаємодії потреб і умов діяльності в особистісній структурі утворюються такі рівні диспозицій: елементарні фіксовані установки, соціальні фіксовані установки, загальна спрямованість інтересів особистості й системи ціннісних орієнтацій на цілі життєдіяльності й засоби їх досягнення. Диспозиції різних рівнів визначають в свою чергу ієрархію рівнів поведінки особистості. Фіксовані елементарні установки детермінують прості поведінкові акти, соціальні установки – вчинки, загальна спрямованість – поведінку, ціннісні орієнтації – життєдіяльність в цілому. Те, яка диспозиція повпливає на поведінку в актуальній ситуації, залежить від наявної перед суб'єктом мети.

Людина відповідальна за те, яку особистість вона створює в собі і подає іншим в просторі соціальних комунікацій. Лишаючись потенційно нескінченою у своїх онтологічних аспектах й проявах, вона має обмежене число варіантів самовизначення в моральній площині: шлях добра й творення, шлях руйнування й зла. Цей вибір людина здійснює в залежності від багатьох факторів (як природніх так й соціальних), але все ж вирішальним фактором є середовище, в якому особистість й виявляє проєкції свого “Я”.

Кожний соціальний організм є функціонуюча система, яка вимагає певної регуляції, впорядкованості. За І. Кантом, аналіз свободи волі й відповідальності в світлі детермінації може здійснюватися з урахуванням таких моментів: а) людина не вільна “в емпіричному” відношенні, – поведінка її повністю підпорядкована закону причинності; б) але людина вільна “як річ в собі”, в “розумоопановуючому” відношенні й закону причинності не підлягає; в) дякуючи цьому її розум ні від чого не залежить в самому акті вибору із можливостей “емпіричної” дійсності; г) тому людина відповідальна за свій вибір, й покарання виступає лише як акт покарання” [7, с. 218, 428].

Професійна спрямованість передбачає розуміння й внутрішнє прийняття цілей і завдань професійної діяльності, інтереси, які до неї відносяться, ідеали, установки, переконання, погляди. Всі ці риси й компоненти професійної спрямованості слугують показником рівня її розвитку й сформованості у студентів, характеризуються стійкістю (нестійкістю), домінуванням суспільних або вузькоособистісних мотивів, далекою або близькою перспективою.

Більш широко, з урахуванням фактору соціальної відповідальності, підходила до визначення критеріїв соціальної зрілості особистості Н.І. Корицька, яка вважає, що соціальна зрілість “свідчить собою досягнення людиною такого рівня інтелектуального, емоційного та вольового розвитку, коли вона усвідомлює своє місце в житті... суспільства та відповідальність не лише за свої дії, але й за вчинки інших” [9]. Це підкреслює також і С.М. Іконникова, вважаючи, що зрілість особистості визначається ступенем

залучення особистості до розв'язання таких завдань, які вимагають відповідальної поведінки [9].

Досліджуючи наукову проблему соціальну зрілість особистості В.В.Радул стверджує, що: „Наявність соціальної відповідальності як усвідомленої необхідності зіставляти свою поведінку із суспільними нормами та установками з метою соціального прогресу свідчить про досягнення особистісного періоду в структурі соціальної зрілості, про включення її у суспільні відносини як цілісної саморегульованої системи”[20, с. 9].

Людина вільна в тій мірі, в якій вона активно бере на себе відповідальність за своє життя. Вона не виправдовує свою поведінку зовнішніми обставинами і не перекладає вину на інших.

Формування соціальної відповідальності доцільно обумовити як відповідальну діяльність, яка спрямована на реалізацію соціально значущої мети і виникає на основі послідовної реалізації системного підходу в навчально-виховному процесі, де навчальна, науково-дослідна і громадська діяльність взаємно доповнюють одна одну. Тоді науково-дослідний блок педагогічної освіти в єдності з навчальним і виховним блоками максимально стимулюють активний розвиток усіх основних структурних компонентів педагогічної спрямованості особистості

Виникнення внутрішньої відповідальності, перетворення її на соціальну якість особистості залежить від активності та самовизначення людини, її психологічних й інтелектуальних особливостей. За характеристикою, С.В.Куликівського: “Як і людська діяльність, відповідальність можлива лише у суспільстві, лише на об'єктивній основі взаємовідносин між людьми, і тому початково є соціальною за своєю природою [11, с. 11].

Формування соціальної відповідальності як однієї із найважливіших професійних якостей майбутнього правознавця потребує цілеспрямованої диференційованої роботи з усіма студентами — майбутніми правознавцями. Знання, які одержав майбутній правознавець в процесі професійної підготовки, мають особисту значущість, перетворюються на переконання, стають мотивами поведінки, знаходячи своє виявлення в практичній діяльності. Таким чином, соціальну відповідальність логічно розглядати як інтегральну якість особистості, яка визначає поведінку, діяльність людини на основі усвідомлення і прийняття нею необхідної залежності цієї діяльності від суспільних цілей і цінностей.

БІБЛОГРАФІЯ

- 1.Абульханова-Славская К.А. Активность и сознание личности как субъекта деятельности /К.А. Абульханова-Славская // Психология личности в социалистическом обществе /ред. Б.Ф.Ломов, К.А.Абульханова. – М., 1989.
- 2.Адлер А. Индивидуальная психология /А. Адлер // История зарубежной психологии / ред. П.Я.Гальперин, А.Н.Ждан. – М., 1986.
- 3.Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований / Ю.К.Бабанский. – К. – М.: Педагогика, 1982. – 192 с.
- 4.Вахромов, Е.Е. Психологические концепции развития человека. Теория самоактуализации: Учеб. пособие / Е.Е. Вахромов. – М.: Междунар. Пед.акад., 2001.

5. Домжа А.А. Гносеологический аспект свободы и ответственности // Методологические аспекты научного познания и социального действия / А.А. Домжа. – Минск, 1985.
6. Ильина И.А., Мельникова В.А., Харьковский Э.С. Понятия «социальная активность» и «познавательная активность» как важнейшие концептуальные компоненты исследования проблемы формирования социально активной личности будущего учителя / И.А. Ильина и др., // Формирование социально активной личности учителя. – М., 1983. – С. 17-28.
7. Кант И. Сочинения, / И. Кант. т. 4, ч. 1, М. – 1966. – С. 218, 428.
8. Кон, И.С. В поисках себя: личность и самосознание / И.С. Кон. – М.: Политиздат . - 1984. – 335 с.
9. Корицкая Н.И. Диалектика зрелости общества и личности при социализме : авториф. дисс... на соискание научной степени канд. филос. наук. / Н.И. Корицкая. – К., 1972. - 27с.
10. Кузнецова В.С., Морозова В.С. Формирование социальной ответственности у студентов педагогического вуза / В.С. Кузнецова, В.С. Морозова // Советская педагогика, 1985. - № 5. – С.93-96. 11. Куликовский С.В. Формирование социально-политической ответственности личности: автор. дисс. На соискание научной степени канд. филос. наук./ С.В. Куликовский. – КГУ им. Т.Г. Шевченко. - К., 1989 – 22с.
12. Муздыбаев К. Психология ответственности / Под ред. В.Е. Семенова / К. Муздыбаев. – Л.: Наука, 1983. – 340 с.
13. Ников, Г.П. Жизненное самоопределение как педагогическая проблема / Г.П. Ников // Вопр. самопрес. личн. и ее активн. – Уфа, 1985. – С. 58-64.
14. Петровский А.В. Основы теоретической психологии: учеб. пособие / Петровский А.В. – М., 1998.
15. Петровский В.А. Личность: феномен субъективности / Петровский В.А. – Ростов-на-Дону, 1993;
16. Петровский В.А. Психология неадаптивной активности / Петровский В.А. – М., 1992.
17. Платонов, К.К. Краткий словарь системы психологических понятий: Учеб. пособие для учеб. заведений профтехобразования / К.К. Платонов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1984. – 174 с.
18. Психологическая энциклопедия / Под ред. Р. Корсини, А.А. Ауэрбаха; науч. Ред. Пер. на русск. яз. А.А. Алексеев. – М., 2003, с.772-773.
19. Радул, В.В. Соціальна зрілість молодого вчителя / В.В. Радул. - К.: Вища шк., 1997. - 269 с.;
20. Радул, В.В. Соціальна зрілість особистості вчителя: фактори формування / В.В. Радул. - К.: Вища шк., 2008. - 240 с.
21. Радул В.В. Соціально-педагогічна зрілість: [Спеціальний курс] навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В.В. Радул. – К., 2001. – 202с.
22. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание / Рубинштейн С.Л. – М.: Наука, 1957.
23. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / Рубинштейн С.Л. – СПб.; М.; Харьков; Минск, 1999.
24. Сафин, В.Ф. Проблема самоопределения личности педагога // Формирование соц. Акт. личн. учителя: Меж вуз. Сб. науч. Тр. / Под ред. В.А. Слостенина; МГПУ им. В.И. Ленина. – М., 1982. – С.148-153.
25. Соціолого-педагогічний словник / За ред. В.В. Радула. - К.: "ЕксОб", 2004. - 304 с .
26. Терлецкий В.Н. Жизненная позиция личности: Проблемы методологии и теории / В.Н. Терлецкий. - К. - Одесса: Лыбидь, 1990. - 203 с.
27. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности / Э.Г. Юдин. – М.: Наука, 1978.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганжа Олена Володимирівна — кандидат педагогічних наук, ст. викладач кафедри управління і підприємництва Дніпропетровського обласного комунального вищого навчального закладу “Інститут підприємництва “Стратегія”.

Коло наукових інтересів: дослідження соціально-професійних якостей майбутнього фахівця.